

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Talebenin Hocasına Eleştirileri: İmâmü'l-Harameyn El-Cüveynî- Ebu'l-Kâsım El-Fûrânî Örneği*

A Student's Criticism of His Teacher: The Example of Imam Al-Haramayn Al-Juwayni and Ebu'l-Kasim Al-Furani

Mahsum Aslan ^{a,*}

^aDr. Öğr. Üyesi. Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, Hakkari/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2715-2363

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Mart 2021

Düzeltilme tarihi: 01 Temmuz 2021

Kabul tarihi: 06 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Fıkıh

Eleştiri

Furânî

Cüveynî

Nihâyetü'l-matlab

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 30 March 2021

Received in revised form: 01 July 2021

Accepted: 06 July 2021

Keywords:

Fıqh

criticize

Furani

Juwayni

Nihayatu'l-matlab

ÖZ

İslâm ilim geleneğinde hoca-talebe ilişkisi derin bir saygı üzerine kuruludur. Bu saygı, başta ders halkasında olmak üzere hayatın her alanında kendisini göstermiştir. Bununla birlikte bazı talebeler, yeri geldiğinde saygı ve vefa çerçevesinde hocalarını eleştirmekten geri durmamıştır. Eleştirilen hocalar da bu eleştirileri olgunlukla karşılamışlardır. Hoca-talebe arasındaki bu tarz eleştiriler, İslâm ilim geleneğinde bir olgunluk olarak görülmüştür. Bir yandan eleştiri kültürü gelişirken diğer yandan ilim erbabı arasında tahammül ahlaki yerleşmiştir. Eleştiri ve cevapların yazılmasıyla da zengin bir literatür meydana gelmiştir. Bahsedilen eleştiri kültürünün güzel bir örneği de İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ile hocası Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî (ö. 461/1068) arasında yaşanmıştır. Bu çalışmada bir talebe olarak Cüveynî'nin, hocası Furânî'ye yaptığı eleştirilerden bahsedilecek, yaptığı eleştirinin yöntem ve keyfiyeti üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

In the Islamic science tradition, the relationship between teacher and student is based on deep respect. This respect has shown itself in all areas of life, especially in the circle of lessons. However, some students did not hesitate to criticize their teachers within the framework of respect and loyalty. Criticized teachers also met these criticisms with maturity. This kind of criticism between teacher and student has been seen as a decadence in the Islamic science tradition. On the one hand, while the culture of criticism develops, on the other hand, the morality of tolerance has settled among the scholars. A rich literature has emerged with the writing of criticism and answers. A good example of the culture of criticism mentioned was experienced between Imam al-Haramayn al-Juwayni (d. 478/1085) and his teacher Ebu'l-Kasim al-Furani (d. 461/1068). In this study, as a student, Cüveynî's criticism of his teacher Furânî will be outlined, and the method and nature of his criticism will be emphasized.

1. Giriş

Fıkıhî ihtilâflar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından itibaren başlamış ve artarak devam etmiştir. Sahâbe arasında meydana gelmiş olan ihtilâflar tâbiîn fakihlerini etkilemiş, tâbiîn döneminde ise ihtilâflar daha da artarak ehlü'l-hadis ve ehlü'r-rey gibi ekollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ekollerin meseleleri çözmede

kullandıkları yöntem farklılığı mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece daha hicri ikinci asırdan itibaren fakihler arasında meydana gelen ihtilâfları ele alan eserler yazılmıştır. Fıkıh alanına baktığımızda İslam hukuk tarihini ve literatürünü şekillendiren önemli başlıklardan biri de hilâf, eleştiri, reddiye ve tartışma alanında yapılan çalışmalardan oluşmaktadır.

*Bu çalışma, 7 Aralık 2020 tarihinde Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde düzenlenen İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı II (Klasik Dönem - M. VII. - XII. Yüzyıllar) Sempozyumunda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: : mahsumaslan@hakkari.edu.tr

Fıkıh sahasında müteferrik görüşler, farklı mezhepler arasında olduğu gibi bir mezhebin kendi takipçileri arasında da meydana gelmiştir. Şâfiî mezhebinde de İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) Irak'tan Mısır'a geçmesiyle birlikte oluşan kadim-cedîd farklılığı kendinden sonraki fakihler arasında görüş ayrılığının oluşumunda etkili olmuştur. (Candan, 2018; Eşit, 2019). İmâm Şâfiî'nin değinmediği ve ashâbu'l-vucûh'un mezhep çerçevesinde ele aldığı meseleler, başka etkenlerle birlikte ihtilâf alanlarını genişletmiştir. İhtilâf alanları ilkin Irâkiyyûn-Horâsâniyyûn tarîklerinde sonra mezhebin Şeyhayn'ı olan Râfiî (ö. 623/1226) ve Nevevî'de (ö. 676/1277) daha sonra da İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ile Şemsuddîn er-Remlî'de (ö. 1004/1596) kendini bariz bir şekilde göstermiştir.

İslam düşünce ve ilim tarihinde hocanın talebeye eleştirileri ya da talebenin hocalara eleştirileri gibi örneklere sıklıkla rastlanmaktadır. İlmî hakikatin ortaya çıkmaya yönelik arzu edilen gaye de bu vesile ile yerine gelmiş olmaktadır. Nitekim ilim ahlakı da bunu gerektirir. Hoca-talebe arasındaki bu tarz eleştiriler, İslâm ilim geleneğinde bir zenginlik olarak görülmüştür. (Karadağ, 2019: 109-121) İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) hocası Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'ye (ö. 461/1068) yönelik yaptığı eleştiriler de bu minvaldedir. Horasan Şâfiî Ekolü'nün önde gelen fakihlerinden biri kabul edilen Fûrânî'nin ilim meclisine genç yaşta katılan ve talebeleri arasında öne çıkan İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, Şâfiî fikhına dair yazdığı *Nihâyetü'l-matlab* adlı eserinde hocasının bazı görüşlerini eleştirmiştir. İsim vermeden yaptığı bu eleştiriler, birçok fıkıh ve biyografi âliminin dikkatini çekmiştir. Şâfiî mezhebine mensup olmaları hasebiyle eleştirinin mezhep içinde cereyan etmesi ve talebeden hocaya yönelik olması önem arz etmektedir.

2. Ebu'l-Kâsım el-Fûrânî

Tam adı Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Fûrân el-Mervezî'dir. Dedelerinden biri Fûrân memleketinden olduğu için el-Fûrânî, Merv'li olduğundan dolayı da Mervezî nisbesini almıştır. Usûl ve furû bilgini olan Fûrânî, aynı zamanda muhaddis kişiliğiyle de bilinir. Merv'de ehl-i hadîs ekolünün temsilcilerindedir. (İbn Hallikân, 1900: 3/132; İbn Salâh, 2/280; Zehebî, 2006: 18/264; Sübkî, 1964: 5/109, 110; İbn Kâdî Şuhbe, 1407: 1/249). Birçok âlimden hadis dinlemiş; Muhyissünne el-Beğavî (ö. 516/1122) ve Abdurrahmân el-Mütevellî (ö. 478/1086) gibi âlimler de kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. (Zehebî, 2006: 18/264; Sübkî, 1964: 5/109; Begavî, 1983: 11/356, 14/307, 308; İbn Salâh, 2/280). Merv'in ileri gelen Şâfiî fakihlerinden olan Fûrânî, ayrıca Kaffâl eş-Şâsi el-Mervezî'den (ö. 417/1026) fıkıh tahsil etmiştir. Usûl, furû, hilâf, cedel, dinler ve mezhepler tarihi (el-milel ve'n-nihal) türlerinde eserler telif etmiş olan Fûrânî, Horasan bölgesinde Şâfiî mezhebinin riyaseti kendisine geçmiş ve Şâfiî mezhebinin ashâb-ı vucûhundan sayılmıştır. (İbn Rıf'a, 2009: 18/71).

Fûrânî daha çok *el-İbâne 'an furû' i'd-diyâne* adlı eseriyle tanınmaktadır. Ayrıca kaynaklarda *el-'Umde fi'l-fikh*, *Esraru'l-fikh* ve *Şerhu furû-i İbnu'l-Haddâd* adlı eserlerinden bahsedilen Fûrânî, kendisinden sonraki âlimlere de etkide bulunmuştur. Zira Gazzâlî *el-Vasî'ti* telif ederken Fûrânî'nin *el-İbâne*'sinden, Kâdî Hüseyin el-Mervezî'nin *et-Ta'lika*'sından ve daha çok Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'inden yararlanmış ancak sistem

bakımından Fûrânî'nin etkisi daha ağır basmıştır. (Aybakan, 2012: 42/551-552).

Mütevellî, hocasının fıkha dair *el-İbâne* adlı eserini *Tetimmetü'l-İbâne* adıyla "hudûd/hadler" bahsine kadar tamamlamaya çalışmış; ancak Mütevellî'nin ölümüyle bu eser yarım kalmıştır. Mütevellî'nin eksik bıraktığı yerden Muntahabuddin Ebü'l-Fütûh Es'ad b. Mahmûd el-İclî el-İsfahânî (ö. 600/1203) tarafından *Tetimmetü't-Tetimme* adıyla tamamlanmıştır. (Çavuşoğlu, 2003: 44, 348-350).

Şâfiî fikhının gelişim sürecinde eğitim ihtiyacını karşılamaya yönelik metinler üretilmiştir. Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'nin *el-İbâne*'si bu çerçevede değerlendirilebilir. (Aybakan, 2010: 233-247). Zira Fûrânî, İmam Şâfiî'nin mezhebinin özetleme (telhîs) ve ayıklama (tehziib) noktasında büyük bir gayret göstermiş ve yazdığı eseri anlaşılması ve öğrenilmesi kolaylaşsın diye bâblara, fasıllara ve meselelere ayırmıştır. Horasanîyyûn tarîkinin şeyhleri arasında sayılan ve ashâbu'l-vucûhtan kabul edilen Fûrânî, 461/1069 yılının Ramazan ayında Merv'de yetmiş üç yaşında vefat etmiştir. (İbn Salâh, 1/542; Nevevî, 2/280, 281; İbn Hallikân, 1900: 3/132; Zehebî, 2006: 18/265; Sübkî, 1964: 5/110).

Fûrânî'nin eserleri Şâfiî mezhebinde önemli bir yere sahiptir. Sonraki mezhep âlimleri bu eserleri önemsemiş ve üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Onun yazdığı *el-İbâne 'an furû' i'd-diyâne* adlı eserinde fıkıh meselelerini kolay ve anlaşılır bir şekilde ele alması, önceki eserlerden farklı bir tertiple yazması, insanlar tarafından istifade edilmesine ve böylece Şâfiî mezhebinin yayılmasına vesile olmuştur. Ayrıca Fûrânî'nin eserinde vucûh ve akvâli işlemesi ve fetvâya esas olanı belirtmeye çalışması önemlidir. Akvâl ve vucûh arasında essah olanı tercih etme ameliyesini ilk yapan kişinin Fûrânî olduğu belirtilmektedir. (Sübkî, 5/110; İbn Kâdî Şuhbe, 1407: 1/249).

Ayrıca Fûrânî eserlerinde sahabe, tabiîn, selef âlimleri ve diğer mezhep âlimlerinin görüşlerini ele alması, mezhep imamları dışında diğer müctehitlerin görüşlerini de görmemize vesile olmuştur. Fûrânî, sadece *el-İbâne* adlı eserinde ibadetlerle ilgili bölümde yaklaşık iki bin ihtilâflı meseleyi ele almıştır. Dolayısıyla Fûrânî'nin hilâfiyât fikhını önemseydiği ve eserinde onlara yoğunlaştığı görülmektedir.

3. İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî

Tam adı Ebu'l-Me'âli Abdülmelik b. Muhammed el-Cüveynî'dir. Nizâmülmülk (ö. 485/1092) tarafından kendisine Nişâbur'da Nizâmiyye Medresesi kurulan Cüveynî, orada Gazzâlî gibi âlimleri yetiştirmiştir. Ardından Hicâz'a geçen Cüveynî, burada ders ve fetvâ makamına geçmiş ardından mezhebin Irakiyyûn ve Horasanîyyûn tarîklerini cem etmiştir.

Şâfiî mezhebinde furû', usûl ve hilâf sahalarında imam kabul edilen ve bu alanlarda güzide eserler telif eden Cüveynî, tercih ettiği mezhep içi görüşleri muteber kabul edilmiştir. Onun furû-i fikhî alanındaki en önemli eseri *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezhep* adlı eseridir. (İbn Hallikân, 1900: 3/168, 169; Zehebî, 18/475; Sübkî, 5/171, 172; İbn Mülakkın, 1997: 101, 102; İbn Kâdî Şuhbe, 1407: 1/256). Müellif bu çalışmayı Müzenî'nin *el-Muhtasar* adlı eserine şerh olarak yazmıştır. Cüveynî, söz konusu eseri için "ömrümün neticesi ve fikrimin meyvesi" demiştir.

(Cüveynî, 2007: 1/3). Cüveynî kaleme aldığı bu çerhinde mezhep imamlarının kavillerini ele almış, onları düzenlemiş ve çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca Şâfiî ashâbının vecihlerini izah ederek İmâm Şâfiî'ye ait farklı kavillerin arasını bulmaya çalışmıştır. Cüveynî yaptığı bu ameliyede kullandığı kendisine has bazı ifadelerle bazen mezhep imamlarının görüşlerini izah etmeye, bazen görüşlerinin arasını bulmaya bazen de bu görüşler doğrultusunda hangi fer'î meselenin inşa edileceğini açıklamaya çalışmıştır.

Fikhî anlayış açısından babası Ebû Muhammed el-Cüveynî ve diğer Şâfiî fukahâsını taklid etmekten ziyade tahkik ve icthad metoduyla hareket eden Cüveynî, (Sübkî, 1964: 5/175) akli, nakilden daha fazla kullanması ve eserlerinde meseleleri daha kapsamlı ele almasıyla öne çıkmıştır. Bu da onun yeniliğe ve özgünlüğe meyilli olduğunu göstermektedir. Ayrıca eserlerinde kullandığı “benim görüşüme göre”, “bana göre”, ve “muteber kabul ettiğim görüşler” gibi ifadeleri kendisine ait özgün görüşlerinin var olduğunu göstermektedir. Hacimli furû-i fikhî eseri olan *Nihâyetü'l-matlab*'da bazen İmâm'a (Şâfiî'ye) bile muhalif görüşler serdettiği görülmektedir. Dilden ziyade manaya daha fazla atıfta bulunan Cüveynî, meselelerin daha çok makâsîd ve icthad yönüyle ilgilenmektedir. (Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab* (mukaddime), 2007: 368).

İmâm Şâfiî'den kendi dönemine kadar biriken mezhep içi görüşleri gözden geçirerek, sahîh ve zayıf görüşleri birbirinden ayıran, meseleleri tahrîr eden, görüşler arasında tercihte bulunan, delil ve ta'lilleri tespit eden Cüveynî'yle birlikte yeni bir dönem ortaya çıkmıştır. Mezhebin ilk dört asrının fikhî birikimini tahlil etmeye çalışması açısından mezhebin dayanağı olmuştur. Bu fikhî gayretler Cüveynî ile başlamış, Râfiî ve Nevevî ile zirveye ulaşmıştır. (Yaşar, 2020: 93-96).

İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî ilmî sahada zayıf gördüğü görüşleri eleştirme ve reddetme noktasında taviz vermemiş, konumu ne olursa olsun hakkın ortaya çıkmasına yönelik gayret sarf etmiştir. Babası ile ilgili hakkında âlimler “Döneminde peygamber gönderilmesi caiz olsaydı, ilmî ve kâmil kişiliğinden dolayı kendisi peygamber olurdu” gibi sitayişlere mazhar olan babası Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye bile bazı meselelerde itirazda bulunmaktan çekinmemiştir. (Heytemî, 174). Onun bu özelliğine hocası Fûrânî hakkındaki bazı eleştirileri de eklenebilir.

4. Cüveynî'nin Nihâyetü'l-Matlab Adlı Eserinde Hocası Fûrânî'ye Yaptığı Eleştirilerin Analizi

Fûrânî, Ebû Muhammed el-Cüveynî'nin vefatını duyunca onun yerine tedris ve fetvâ görevine gelmek için Nişâbur'a gittiği-çünkü Nişâbur, o dönemde âlimlerin toplandığı yer olma yönüyle Merv'den daha büyük idi- amacının baba Cüveynî'nin yerine geçmek olduğu, ancak oradaki fakihler ve talebelerin İmâmü'l-Harameyn'in etrafında toplandıkları ve onu babasının yerine ders kürsüsüne oturttukları ifade edilmektedir. Bunun üzerine Fûrânî'nin gerçek amacını gizlediği ve sadece taziye için geldiği ifade ettiği belirtilmektedir. (Cüveynî, 2007: 1/135). Merv'de Şâfiî mezhebinin ileri gelenlerinden kabul edilen ve dönemde Şâfiî mezhebinin riyasetinin ulaştığı Fûrânî ile gençlik aşamasında derslerine katılan ve ondan istifade eden talebesi Cüveynî'nin ilişkisine bakıldığında hoca ve talebe

arasında bilinen ilişkiden farklıdır. Bunu Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab* adlı eserinde Fûrânî'nin görüşlerine ilgi göstermesinden, şer'î bir meseleyi açıklamaya çalışırken veya mezhepte bir veçhi ortaya koymaya çalışırken onun görüşlerine atıfta bulunmasından anlaşılmaktadır.

Cüveynî, Fûrânî'nin furû-i fikhî alanında bazı görüşleri isim vermeden eleştirmiştir. Onun bu eleştirilerine yönelik tutumu tabakât müelliflerinin dikkatini çekmiş ve bu çerçevede bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Söz konusu eleştirilerle ilgili iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi: İbn Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), İbn Hallikân el-İrbîlî (ö. 681/1282) ve Zehebî el-Fârikî'nin (ö. 748/1348) tercih ettiği görüştür.

İbn Salâh *Tabakât*'ında “Cüveynî'nin Fûrânî'ye güçlü bir sevgisi olduğunu kendisine ait görüşleri eleştirmek istediğinde, “bazı musannifler şöyle dedi” veya “bazı musannifler dedi ki” şeklindeki ifadeleri kullandığını belirtir. Cüveynî'nin özellikle Fûrânî'de olup başkasının eserinde olmayan meseleler konusunda kendisine şiddetli bir tenkitte bulunduğunu aktarmaktadır. Bu görüşler Cüveynî'nin talebesi Gazâlî'nin eserlerinde Fûrânî'nin açıkça isminin zikredilmesinden anlaşılmaktadır”. (Nevevî, 2/281, Zehebî, 2006: 18/265; Sübkî, 1964: 5/110; İbn Kâdi Şuhbe, 1407: 1/249).

İbn Hallikân, Cüveynî'nin bu tutumunun sebebi hakkında şunları söyler: “Şâfiî mezhebi içinde bazı önemli şahsiyetlerden şunu duydum: “Cüveynî gençken Fûrânî'nin ilim meclisine katılırdı. Fûrânî, Cüveynî genç olduğu için görüşlerine itibar etmezdi. Cüveynî'nin de bundan rahatsız olduğunu ifade etmektedir”. (İbn Hallikân, 1900: 3/132).

Zehebî de İmâm Cüveynî'nin Fûrânî'yi eleştirdiğini, özellikle ezân konusunda münferit kaldığı bazı görüşlerde “görüşlerine itimat edilmeyen kişi” olarak ifade ettiğini söylemekte, Cüveynî'nin Fûrânî'ye yönelik bu sözlerinin mezhep âlimleri tarafından hoş karşılanmadığını, zira Fûrânî'nin, mezhebin önemli dayanaklarından birisi olarak kabul edildiğini belirtmektedir. (Zehebî, 2006: 18/265). Cüveynî'nin eserinde bu yöntemi kullanması bir eksiklik değil bilakis kitabındaki görüşler açısından bir zenginlik olduğunu göstermektedir.

İkincisi: Tâceddîn es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ* adlı eserindeki görüşüdür. Sübkî bu hususta şöyle der:

“Benim kanaatime göre İmâm Cüveynî'nin Fûrânî'yi nakilde zayıf görmesi onu yalancı olarak itham ettiği anlamına gelmez. Cüveynî muhakkik-müdkakkik bir âlimdi. Akli (icthad), nakilden daha çok kullanıyordu. Fûrânî ise nakli ön planda tutan biriydi. Cüveynî olsa olsa onun bazı meselelerdeki anlayış zayıflığından bahsetmektedir. Yoksa Fûrânî, mezhebin çok önemli bir fakihidir. Kendisinden de çok önemli ve güvenilir zevât, ilim nakletmiştir. Aynı şekilde fikhî bilgisinde de çok ileri bir seviyedeydi. Zira el-İbâne'nin başında “Akvâl ve vücûh arasında essah olanları belirttim.” demesi bunu gösterir ki kendisi bu işi yapan ilk kişilerdendir.” (Sübkî, 1964: 5/110).

Tabakât müelliflerinin çoğu, Cüveynî'nin *Nihâye*'de Fûrânî'yi eleştirirken adını açıkça zikretmediğini; Cüveynî'nin “bazı musannifler şöyle dedi” veya “bazı musannifler dedi ki” şeklindeki ifadeleriyle kastettiği kişinin Fûrânî olduğunu nakletmektedir. (İbn Salâh, 1992:

1/542). Buna karşılık İbn Salâh'ın belirttiğine göre birçok kişi Fûrânî'nin mezhebin önemli bir fakih olduğunu söylemiş, Cüveynî'nin Fûrânî'ye yönelik bu tutumunu yani aşırılığını tenkid etmiş ve yanlış yaptığını ifade etmiştir. (Nevevî, 2/281; Zehebî, 2006: 18/265; Sübkî, 1964: 5/110; İbn Kâdî Şuhbe, 1407: 2/249). Benzer bir şekilde Ebû'l-Mehâsin er-Rûyânî (ö. 502/1108) de *Bahru'l-mezheb* adlı eserinde "Horasan'daki ashâbımızın bazısı şöyle dedi" sözüyle kastedilen kişinin Fûrânî olduğunu nakledilmektedir. (Cüveynî, 178; İbn Salâh, 1992: 1/542; Nevevî, 2/281; Zehebî, 2006: 18/265; Sübkî, 1964: 5/110; İbn Kâdî Şuhbe, 1407: 1/249).

İbn Kâdî Şuhbe (ö. 851/1448), Fûrânî'nin mezhepteki dirayetinin yüksek olduğunu, talebesi Mütevellî'nin *el-İbâne*'nin tekmiyesi ve şerhi konumunda olan *Tetimmetü'l-İbâne* adlı eserinde hocasından övgüyle bahsettiğini, *Nihâyetü'l-matlab*'ın da açıkça zikredilmeden *el-İbâne*'den görüşlerle dolu olduğunu aktarmıştır. (İbn Kâdî Şuhbe, 1407: 1/249).

Cüveynî eserinde Fûrânî'nin "وقال بعض المصنفين" deyip sonra o görüşün yanlış olduğunu söylüyorsa Fûrânî'yi kastetmektedir." (İbn Hallikân, 1900: 3/132). Ayrıca "بعض المصنفين بعض التصانيف" ifadesiyle Fûrânî'nin kendisini ve "بعض المصنفين بعض التصانيف" ifadesiyle de eserlerini kastetmektedir. (Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab* (mukaddime), 2007: 135, 178, 179, 180, 253, 259, 274, 368; Cüveynî, 2007: 1/65, 86, 103; 2/45, 179, 188).

Cüveynî hakkında uzman olarak bilinen Abdülazîm ed-Dîb (1929-2010), Cüveynî'nin *Giyâsu'l-ümmem* adlı eserinde Ebu'l-Hasen el-Mâverdi'nin (ö. 450/1058) *Ahkâmu's-sultâniyye* eserine yönelik şiddetli tenkitlerinden yola çıkarak bu ifadelerden kastedilen kişinin Mâverdi olduğunu tahmin etmiştir. Ancak ed-Dîb bu ifadelerle kastedilen kişinin görüşlerinin, Mâverdi'nin *el-Hâvî'l-kebîr*'deki görüşleriyle uyuşmadığını ifade ederek söz konusu eleştirilerin Mâverdi için kullanılmadığı sonucuna ulaşmıştır. Dîb, yaptığı araştırmalar sonucunda bu ifadelerle kastedilen kişinin Ebu'l-Kâsım el-Fûrânî olduğunu kesin bir dille ifade etmektedir. (Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab* (mukaddime), 2007: 368).

5. Cüveynî'nin Nihâyetü'l-Matlab Adlı Eserinde Fûrânî'yle İlgili Kullandığı İfadeler

Fıkıh literatüründe atıf, tekrardan kaçınma ve zaman kazanma gibi amaçlar için fakih ve eserlerin isimleri, bazen kısaltılarak, bazen de bir takım rumuz ve kelimeler kullanılarak ifade edilmiştir. Bilhassa çokça kullanılan isimler, kısaltılarak yerine daha uygun kelimeler ve istilahlar kullanılmıştır. Cüveynî'nin de *Nihâyetü'l-Matlab* adlı eserinde âlimlerin görüşlerini ifade ederken çeşitli istilahları kullandığı görülmektedir. Görüşlerine atıfta bulunduğu ya da eleştirdiği kişileri bazen isim vererek zikretmekte, bazen de isim vermeden eleştirisini yapmaktadır. İsim vererek atıfta bulunduğu ya da eleştirdiğinde "İrakiyyûn, "el-Merâvize", "Ashâbu'l-Kaffâl", "Ba'du ashâbi'l-Kaffâl" gibi kavramları kullanmaktadır. Ayrıca görüşleri tahlil ederken tespit edebildiğimiz kadarıyla "Bu görüş İmâm Mâlik'in görüşüdür", "İmâm Ebû Hanîfe'nin görüşü budur" "er-Redd 'alâ Ebî Hanîfe" veya "er-Redd 'alâ İmâm Mâlik" şeklindeki ifadelerle diğer mezhep imamlarının görüşlerini ele almaktadır "er-Redd 'alâ Ebî Hanîfe veya er-Redd 'alâ

İmâm Mâlik" ifadeleri "Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik'e cevaben" anlamına gelmektedir.

Cüveynî, eserinde bazen isim vermeden "Eimme", "Ba'du'l-muhakkikîn", "Ashâbunâ", "Ba'du'l-ashâb", "Ba'du ashâbinâ", "Ba'du'l-musannifîn" ve "Ba'du't-tesânif" ifadelerini de kullanmaktadır. Bu ifadelerin geçtiği hemen hemen her metinde, söz konusu kişilerin görüşlerini tenkit etmeye ve kusurlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Cüveynî, kitabının başından sonuna kadar Fûrânî'den açıkça bahsetmemekte, onun görüşlerini aktardığı eserinin adını da zikretmemektedir. *Nihâyetü'l-Matlab* adlı ansiklopedik eserinde tespit edebildiğimiz kadarıyla Fûrânî'yi kastederek bazı ifadeler kullandığını görmekteyiz. Cüveynî, Fûrânî'yi eleştirdiği ifadelerden bir kısmını onun görüşlerini eleştirirken kullanmakta, bir kısmı görüşlerine katıldığını belirtmekte ve bir kısmında ise olumlu ya da olumsuz herhangi bir ifade kullanmadan sadece görüşünü zikretmektedir.

5.1. Cüveynî'nin Fûrânî Hakkında Kullandığı Olumlu İfadeler

Cüveynî *Nihâyetü'l-matlab*'da Fûrânî'nin görüşlerini sadece eleştirmemekte, olumlu ve isabetli gördüğü görüşlerini yine isim vermeden desteklemektedir. Bu durum İslam âlimlerinin eserlerinde ortaya koydukları çabanın sadece hakkı ortaya koymak olduğunu ve birbirilerini yermek ya da küçük düşürmek olmadığını göstermektedir. Eleştirilerini yaparken birbirlerine karşı nezaketi ve saygıyı bozmadan bunu yapmayı başarmışlardır. Ayrıca bazı meselelerde örneğin "karşı cinse dokunma" ile abdestin bozulması konusunda Cüveynî, Fûrânî'nin aktardığı görüşü desteklemiş ve kasten dokunduğunda abdestin bozulacağı görüşünü tercih etmiştir. (Nevevî, 2/29). Cüveynî'nin Fûrânî'nin görüşlerini tasvip ettiğinde şu ifadeyi kullandığını görüyoruz:

5.1.1. رضي الله عنه /Allah Ondan Razi Olsun

Cüveynî, Fûrânî'nin isabet ettiği ve sahih olduğuna kanaat getirdiği görüşlerini isim vermeden "Allah ondan razı olsun" ifadesini kullanmaktadır. Örneğin avret mahallinin kıbleye dönük olarak tuvalet ihtiyacının giderilme meselesidir. Bu meselede bir kişi açık alanda tuvalet ihtiyacını giderirken önünü veya arkasını kıbleye dönmesi haramdır. Şayet ayakta ihtiyacını gideriyorsa örtü, avret yerini kapatacak yükseklikte olmalıdır. Kişi ister ayakta olsun ister oturuyor olsun örtünün eni (genişliği) tuvalet yapan kişiyi kaplayacak kadar olmalıdır. Cüveynî *Nihâyetü'l-matlab*'da bu meseleyle ilgili şöyle demektedir: "Kişi tuvalet ihtiyacını giderdiği esnada peştamalını ya da örtüsünü indirse yeterli olur mu? Allah ondan razı olsun [Fûrânî'yi kastederek] bu meselede iki vecih olduğunu söyler. Benim kesin olarak gördüğüm görüş bunun sütre olarak kabul edilmesidir. Zira kıbleye önünü ve arkasını dönmenin haramlığından kasıt ayıp yerlerinin döndürülmesidir. Dolayısıyla eteklerini bırakması yeterlidir". (Cüveynî, 2007: 1/104). Nevevî, bu meselede Cüveynî'nin kastettiği şahsın Fûrânî olduğunu söylemektedir. (Nevevî, 2/79).

Cüveynî, söz konusu meselede görüşünü aktardığı şahıstan bahsederken "Allah razı olsun" ifadesini kullanmaktadır.

Zira burada bahsettiği şahıs olan Fûrânî'nin görüşünün isabetli olduğunu kabul etmektedir.

5.2. Cüveynî'nin Fûrânî Hakkında Kullandığı Olumsuz İfadeler

5.2.1. Bazı Musannifler/ بعض المصنفين

Cüveynî, kitabı boyunca hiçbir şekilde hocası Fûrânî'nin adını zikretmemektedir. Ona ait bir görüşü eleştirdiğinde veya reddettiğinde genellikle “وقال بعض المصنفين/ Bazı musannifler şöyle dedi” ya da “بعض المصنفين/ Bazı musannifler” ifadesini kullanmaktadır. Cüveynî bu ifadelerle Fûrânî'nin bizzat kendisini kastettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu durum Cüveynî'nin Fûrânî'ye ait olan bütün görüşleri eleştirdiği veya reddettiği anlamına gelmemektedir. Hak ve isabetli gördüğü görüşlerine karşı insaflı davrandığı görülmektedir. Bazen bu ifade ile onun görüşüne katıldığını da belirtmektedir. (Cüveynî, 2007: 2/541). Cüveynî, eserinde aktardığı Fûrânî'ye ait bazı görüşleri yeri geldiğinde eleştirmiş hatta bazı yerlerde oldukça sert bir dil kullanmıştır. Sahih görmediği ve zayıf gördüğü nakil ve görüşleri bu ifadeyle belirtmektedir. Konunun anlaşılması için birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Birinci örnek: Abdestin sünnetlerinden biri de ağız çalkalamadan önce; ellerinin temiz olduğundan emin olsa bile önce ellerini yıkamasıdır. İbrik gibi bir kaptan su dökerek yıkasa bile ellerini önce bileklere kadar yıkaması sünnet görülmüştür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sizden biri uykudan kalktığında elini üç kere yıkamadan önce su kabına daldırmasın; çünkü elinin nerede gecelediğini bilemez”. (Buhârî, 1422: 1/43; Müslim, 1/233).

Cüveynî bu meseleyle ilgili şöyle demektedir:

“Bazı musannifler şöyle demiştir: Kişi ellerinin temiz olduğundan emin olarak suya daldırma bir mahzuru yoktur. Ancak buna rağmen biz ellerini yıkamasını müstahâb görmekteyiz. Bana göre bu görüş yanlıştır. Ellerini daldırmadan önce yıkamalıdır. Zira kul hakkı söz konusu olduğunda ihtiyatı elden bırakmamak gerekir. Ve bu hak (kul hakkı) su ile ilgilidir. Eğer ibrikle abdest alırsa ihtiyaten ellerine dökmeden ve abdest azalarına intikal etmeden önce ellerini yıkaması mustahâb olur”. (Cüveynî, 2007: 1/65).

Yukarıdaki meselede Cüveynî, hocası Fûrânî'nin görüşünü isim vermeden “bazı musannifler der ki” sözüyle kabul etmemekte ve onun ifade ettiği bu görüşünü açık bir dille yanlış olduğunu belirtmektedir.

İkinci örnek: Müezzin ezan okusa başkası da kamet getirse mezhep imamlarının kesin ifade ettikleri görüşe göre caizdir. Ancak bazı musannifler bu meselede hilâf olduğunu zikretmişlerdir. Bu meseleyi hutbe okuyan ve imamlık yapanların farklı olması meselesine benzetmişlerdir. Ancak bu görüş uzak bir ihtimaldir. Zira ezan ile hutbenin mukayesesi doğru değildir. (Cüveynî, 2007: 2/51).

Söz konusu meselede Cüveynî, “bazı musannifler” ifadesiyle Fûrânî'yi kastetmektedir. Dîb, bu meseleyi tahkik ederken burada Cüveynî'nin Mâverdi'yi eleştirdiğini düşündüğünü ilk etapta tahkik yaptığı esere böyle yazdığını ancak yaptığı araştırmalar sonucunda Mâverdi'nin böyle bir

görüşünün olmadığını, Fûrânî'nin böyle bir görüşe sahip olduğunu görmesi üzerine daha önce yazdığı kısmı sildiğini ve Mâverdi'nin yerine Fûrânî'yi yazdığını söylemektedir. (Cüveynî, 2007: 2/51).

Ayrıca namaz bölümünde cemaatin fazileti ve terk edilmesini mübâh kılan mazeretler babında bazı mazeretlerin bulunmasıyla birlikte cemaatle namazı terk etmek caiz olur. Bu özürler genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır. Genel olan özürler yağmur ve benzeri durumlardır. Bazı musannifler çamurun, cemaati terk etmeyi mübâh kılan bir özür olduğu hususunda ihtilaf olduğunu zikretmişlerdir. Birinci görüşe göre çamur için tedbir alınabilir. İkinci görüşe-Cüveynî'nin ezhar gördüğü görüş-göre çamur da bir özürdür. Çünkü çamurda yürümek yağmurda yürümekten daha zor bir durumdur. (Cüveynî, 2007: 2/367).

5.2.2. Bazı Tasnifler (Kitaplar)/ بعض التصانيف

Cüveynî bazı meseleleri izaha kavuştururken konuyla ilgili nakilleri ve görüşleri “bazı tasnifler” ifadesiyle eleştirmektedir. Yaptığımız araştırmalara göre bu ifadeden kasıt Fûrânî'nin kitapları ve eserleridir. Bu hususla ilgili şu örnekler zikredilebilir:

Birinci örnek: Şâfi mezhebinde hamd, salavat getirmek ve takvayı tavsiye etmek her iki hutbede de rükündür. Cüveynî bu meselede Fûrânî'nin eserlerini kastederek “bazı tasniflerde” ifadesini kullanmış ve eleştirisini şöyle dile getirmiştir: “Bazı tasniflerde/kitaplarda “hamd, salat ve vasiyet” kelimeleri kullanmak insanları takvaya teşvik anlamındadır. Bu nedenle hutbede okunan “hamd” ve “salât” lafızları da takvaya teşvik kapsamına girmektedir. Aynı zamanda vasiyeti de ihata etmektedir. Bu nedenle “vasiyet” okunmadan sadece hamd ve salât cümlesini okumak yeterli olmaktadır. Cüveynî, bu görüşün doğru olmadığını ve aslının olmadığını belirtmektedir. Ayrıca bu sözün bir faydasının da olmadığını belirtmektedir. (Cüveynî, 2007: 2/538). Cüveynî söz konusu meselede hem Fûrânî'nin görüşlerini asılsız olarak görmekte hem de sözünün yararsız olduğunu belirtmektedir.

İkinci örnek: Korku namazında eğer imam akşam namazı kıldırıyorsa birinci gruba iki rekât, ikinci gruba ise tek rekât kıldırır. Bu şekilde kıldırması daha faziletlidir. İmâm Şâfi'nin tercih ettiği görüş de budur. Çünkü ikinci gruba iki rekât kıldırıldığında birinci teşehhüd esnasında onunla oturmaları gerekmektedir. Bununla birlikte birinci gruba iki rekât ikinci gruba da bir rekât kıldırması caizdir. Cüveynî bu hususu ifade ederken şöyle der: “Şâfi ashâbı kesin bir ifadeyle imamın birinci gruba iki rekât ikinci gruba da bir rekât kıldırmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Bazı tasniflerde/kitaplarda İmâm Şâfi'nin el-İmlâ adlı eserinden naklettiğini söyleyerek bu şekilde kıldırmanın evlâ olduğunu ifade ederler. Bu zayıf bir görüştür. Mezhepten kabul etmem mümkün değildir”. (Cüveynî, 2007: 2/577). Bu meselede Cüveynî, Fûrânî'yi kastederek “bazı tasnifler” ifadesiyle bu görüşü kabul etmemekte ve görüşün güçlü olmadığını belirtmektedir.

5.2.3. Bu adam/ هذا الرجل

Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab* adlı eserinde hocası Fûrânî'nin görüşlerini eleştirirken bazen de “هذا الرجل/bu adam” ifadesini kullanmaktadır.

Birinci örnek: Ezan okunduğunda "hayye ale's-salât" ve "hayye ale'l-felâh" derken müezzinin yüzünü [birincisinde sağa, ikincisinde sola] döndürmesi sünnettir. Zira İmâm Buhârî (ö. 256/870) ve İmâm Müslim'in (ö. 261/875) rivayetine göre Ebu Cuhayfe şöyle demiştir: "Bilâl'i ezan okurken gördüm. Onun ağzını bir o tarafa bir bu tarafa giderken takip ettim. Sağa döndüğünde "hayye ale's-salât", sola döndüğünde "hayye ale'l-felâh" diyordu. "Essalâtü hayrun mine'n-nevm" derken ise dönmüyordu". (Buhârî, 1422: 634, 1/129; Müslim, 249, 1/359).

Ezan esnasında yüzü sağa sola döndürmenin kamette de sünnet olup olmadığıyla ilgili farklı görüşler serdedilmiştir. Cüveynî bu meseleyi *Nihâyetu'l-matlab*'de şöyle der: "Mezhebin ashâbi ezanda olduğu gibi kamette de bunun müstehap olduğu görüşündedir. Bazı musannifler, *Kaffâl*'in kamette dönmenin müstehap olmadığı görüşünde olduğunu nakletmişler. Bu doğru değildir. Zira görüşleri nakletmede münferit kalan bu kişi / هذا الرجل / güvenilir değildir" (Cüveynî, 2/37). Cüveynî bu görüşü reddederken açık bir isim zikretmemekte, "bu kişi / هذا الرجل /" şeklinde bir ifade kullanarak eleştirisini yapmaktadır. Bu meselede nakil konusunda güvenmediği ve isim vermeden eleştirdiği şahıs Fûrânî'dir.

İkinci örnek: Teyemmüm alacak kişi, araştırma yaptıktan sonra bulunduğu yerde kalmaya devam ederse, suyun bulunmadığını zann-ı galip olarak biliyorsa tekrar araştırma yapmasının gerekli olup olmadığı konusunda Cüveynî şöyle der: "Zann-ı galib ile suyun olmadığı yerlerde tekrar suyun aranması gerekir mi hususuyla ilgili iki vecih söz konusudur. Hocamdan bu şekilde naklettim. Bu adamın/ هذا الرجل / zikrettiği şey doğru ise onun görüşü şudur: Suyu araştırmak sadece zannı artırır. Zann-ı galip ise önceki aramadan dolayı mevcut olduğundan ikinci kez suyu araştırmak beyhude olur". (Cüveynî, 1/187). Cüveynî bu meselede de "bu adamın/ هذا الرجل /" ifadesiyle hocası Fûrânî'nin görüşünü kastetmektedir.

5.2.4. Nakilleri Güvenli Olmayan Bazıları / بعض من لا يعتمد بنقله

Cüveynî, *Nihâyetu'l-matlab* adlı eserinde hocası Fûrânî'nin görüşlerini eleştirirken bazen de "nakilleri mutemed kabul edilmeyen bazıları / بعض من لا يعتمد بنقله /" ifadesini kullanmaktadır.

Örneğin cemaatle kılınan namazda imam ve ona uyan/uyanlar boş arazide olurlarsa aralarındaki mesafenin yaklaşık olarak üç yüz arşını geçmemesi şarttır. Bir görüşe göre bu, tahmini bir mesafe değil kesindir. İki kişi veya iki saf birbirinin arkasında durursa, sonuncusu ile ilkinin arasındaki mesafe dikkate alınır. Cüveynî bu meseleyi zikrederken şöyle der: "Nakilleri mutemed kabul edilmeyen bazılarına göre/ بعض من لا يعتمد بنقله / saflar arası mesafe örfe olması gereken uzaklıktan fazla ise saflar arası mesafe değil de saflar ile imam arasındaki mesafe dikkate alınır. Yani konumu imamdan uzaklaşırsa onun mesafesi saflarla olan uzaklığı değil de imarla olan uzaklığı hesaplanır. Mezhepten kabul edilirse de burada zikredilen görüşün açıklaması budur". (Cüveynî, 2007: 2/405). Bu meselede Cüveynî, hocası Fûrânî'nin naklettiği görüşünü kabul etmemekte ve onu nakilleri mutemet kabul edilmeyen kişi olarak göstermektedir.

6. Sonuç

İnsanın olduğu yerde farklı görüşlerin olması doğal bir durumdur. İnsanların tabiatı ve şahsiyeti, dünya ve hayatın doğası, akıl ve idrakin farklılığı, insanlar arasında farklı görüşlerin, eleştirilerin ve reddiyelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İslamî ilimler alanına ait farklı görüşlerin olması, eleştiri ve reddiyelerin yapılması bir kültür oluşturmuş ve birçok yönüyle ilmî ve felsefî gelişmelere önemli katkılarda bulunmuştur. Yüce Rabbimiz, muhataplarını düşündürmek amacıyla bazen eleştirel bir dil kullanmış, eleştirilerini genellikle inanmayanlara yönelik yapmıştır. Ancak az da olsa Hz. Peygamber'e veya müminlere yönelik bazı eleştirilerde bulunduğu da görülmüştür. Aynı şekilde Peygamber de tebliğ süresince eleştiri yapmak zorunda kaldığı durumları olmuş, eleştirileri yaparken güzel ve hikmetli üslubundan taviz vermemiştir. Zira yaptığı eleştiriler nefisleri tatmin etmeye yönelik değil, hakkı ortaya çıkarma gayretini taşımıştır. Bu minvalde birçok örnek mevcuttur.

Söz konusu durum, Peygamber'e ve vahye muhatap olmuş sahâbe için de geçerlidir. Peygamber hayatta iken, özellikle hazır bulunmadığı zamanlarda ortaya çıkan bir kısım problemlerin acil çözümlerine yönelik hükümlerde kendini göstermiştir. Peygamber'in vefatından sonra bu eleştiri kültürü onların arasında da devam etmiş, gerek Kuran ve sünnetin anlaşılması ve gerekse hadislerin uygulanmasına yönelik çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Fıkıh alanında ilk eleştiri örneklerini yine sahâbede görmek mümkündür. Nitekim Peygamber Efendimiz Hendek Savaşı sonunda "Hiç Kimse Benî Kurayzâ'ya varmadan ikindiye kılmasın!" emrini ashâb farklı anlamıştır. Bazıları Peygamber çabuk varmamız için bunu söyledi diyerek vakit girdiğinde namazlarını kılmış, bazıları da sözü zâhiri manasına yorumlayarak namazlarını Benî Kureyzâ yurdunda kılmışlardır. Sonra bu durum Hz. Peygamber'e arz edilmiş, O her iki tarafın yaptıklarını da onaylamıştır.

Sahâbenin farklı görüşlere sahip olmaları, ilmî birikimlerini onlardan iktibâs eden tabiîn neslini de etkilemiş ve tâbiîn döneminde farklı görüşler artarak devam etmiştir. Tabiîn döneminde eleştiriler şifahi olarak yapılmış ve bu eleştiriler daha sonra ehl-i hadis ve ehl-i rey gibi ekollerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Müçtehit imamlar döneminde İslamî ilimlerin tedvin edilmeye başlanmasıyla birlikte hilâf, eleştiri ve reddiye kültürü bir literatüre dönüşmeye başlanmıştır. Fıkıh âlimleri aralarında gerçekleşen ihtilâfları ve eleştirileri genellikle ilmî çerçevede ve olgunlukla karşılamış, doğru ve hak olanın ortaya çıkması için birbirleri hakkında yaptıkları eleştiri ve itirazlar kötü olarak görülmemiştir.

Fıkıh tarihi eserlerine baktığımızda bir eleştiri kültürünün yerleştiğini görmekteyiz. Mezhepler arası eleştiriler ve reddiyeler söz konusu olduğu gibi mezhep içi ihtilâflarda da bu yaklaşım kendisini göstermektedir. Hoca-talebe ya da baba-oğul arasında olsa bile yeri geldiğinde saygı ve vefa çerçevesinde ilmî yönden birbirlerini eleştirmekten geri durulmamıştır. Eleştirilen âlimler de çoğu kez kendilerine yönelik eleştirileri olgunlukla karşılamışlardır. Hoca-talebe arasındaki bu tarz eleştiriler, İslâm ilim geleneğinde bir zenginlik sayılmıştır. Bir yandan eleştiri kültürü gelişirken diğer taraftan ilim erbabı arasında tahammül ahlakı yerleşmiştir. Bununla da eleştiri alanında zengin bir literatür meydana gelmiştir.

Bahsedilen ilmî geleneğin içinden çıkan eleştiri kültürünün güzel bir örneği de İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ile hocası Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî (ö. 461/1068) arasında yaşanmıştır. Horasan Şâfiî Ekolü'nün önde gelen fakihlerinden biri kabul edilen Fûrânî'nin ilim meclisine genç yaşta katılan ve talebeleri arasında öne çıkan fakihlerden İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, Şâfiî fikhına dair yazdığı *Nihâyetü'l-matlab* adlı eserinde hocasının bazı görüşlerini isim vermeden eleştirmiştir. İsim vermeden yaptığı bu eleştirilere, birçok tabakat âlimi değinmiştir. Yaptığımız bu araştırmada Cüveynî'nin Fûrânî'yi bazı meselelerde "bazı musannifler, bazı tasnifler (kitaplar), bu adam ve nakilleri mutemed kabul edilmeyen bazıları" gibi farklı ifadelerle isim vermeden eleştirdiğini görmekteyiz. Bununla birlikte isabetli gördüğü görüşlerini de "Allah razı olsun" ifadesiyle yine isim vermeden ve aynı zamanda olumlu bir ifadeyle dile getirmektedir. Cüveynî'nin hocası Fûrânî'ye ait görüşleri eleştirmesinin nedenleri Fûrânî'nin meseleleri sadece nakille yetinmesi, delilleri ele almaması veya görüşlerinde mezhebin yerleşik uygulamasına ters düşmesinden kaynaklanabilir. Ayrıca Cüveynî'nin isim zikretmeden hocasını bazı görüşleri nedeniyle eleştirmesi hocasına olan saygıdan olduğu ifade edilebilir. Zira ilim ahlakı onları bu tavrı almaya sevk etmektedir.

Kaynakça

- Aybakan, B., (2010). "*Şâfiî Mezhebi*", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 233-247.
- Aybakan, B., (2012). "*el-Vasît*", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 551-552
- Begavî el-Ferrâ' H., (1983). *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayib el-Arnâvût-Muhammed Zuheyr eş-Şâviş. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Buhârî, M., (1422). *es-Sahîh*. thk. Muhammed Zuhayr b. en-Nâsır. Beyrut: Dâru't-Tavki'n-Necât
- Candan, A. (2018). *İmâm Şâfiî'nin Kavlı Kadîm ve Kavlı Cedîd'i*. İstanbul: Çıra Akademi.
- Cüveynî, A., (2007). *Nihâyetü'l-matlab an dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdulazim Mahmud ed-Dîb, Cidde: Dâru'l-Minhâc.
- Çavuşoğlu, A. H., (2003). "*Zeyil*", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 44/348-350.
- Eşit, Y. (2019), *Kavleyn Literatürü Bağlamında Şâfiî Savunusu*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Heytemî, A., (tsz). *el-Fetâva'l-hadîsiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hallikân el-İrbilî, A., (1900). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru Sâder.
- İbn Kâdi Şühbe, E. (1407). *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. thk. el-Hâfiz Abdulalim Hân, Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- İbn Salâh Ebû Amr Takıyyüddîn, O. (1992). *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*. thk. Muhiyüddîn Ali en-Necîb. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- İbn Rıf'a, A. (2009). *Kifâyetü'n-nebih şerhi't-Tenbîh fi'l-fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*. thk. Mecdî Muhammed Surûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Mülakkın, Ö. (1997) *el-İkdü'l-müzheb fi tabakâti hameleti'l-mezheb*. thk. Eymen Nasr el-Ezherî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Karadağ, B., (2019). "Emr-i Bil-ma'ruf ve Nehyi ani'l-münker İlkesi Bağlamında Eleştiri Üslubu", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*. Ed. Mahsum Aytepe İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Nisâbü'rî. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Fuat Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Mütevellî, A., (1429). *Kitâbu Tetimmeti'l-İbâne*. thk. Leyla bnt. Ali b. Ahmed eş-Şehrî. Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kura.
- Nevevî, Y. (tsz). *Kitâbü'l-mecmû' şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirâzi*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Nevevî, Y. (tsz). *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-lugat*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Sübkî Tacüddîn, A. (1964). *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hılû ve Mahmud Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Yaşar, M. A. (2020). *Memlûkler Döneminde Fıkıh Siyaset İlişkisi*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Zehebî, M., (2006). *Siyeru a'lâmi'n- nübela*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.

Extended Abstract

Since people's mental abilities, understandings, perceptions, tendencies, desires and desires are different from each other, naturally, differences in their understanding of religion and law were inevitable. It is natural to have different opinions where people are. The nature and personality of people, the nature of the world and life, the difference of mind and understanding cause different opinions, criticisms and rejections among people. Having different views in the field of Islamic sciences, making criticisms and rejections created a culture and made significant contributions to scientific and philosophical developments in many aspects. Our Almighty Lord sometimes used critical language in order to get his interlocutors to think, and his criticisms were generally directed at non-believers. However, it was seen that he made some criticisms against the Prophet or the believers, even if a little. Likewise, the Prophet had some situations in which he had to criticize during the preach, and he made no concessions on his beautiful and wise style while criticizing. Because the criticisms he made were not aimed at satisfying the souls, on the contrary, they were aimed at revealing the right.

The situation in question is also valid for the Prophet and the Companions who received revelation. This situation manifested itself in the provisions for the urgent solutions of some problems that emerged when the Prophet was alive, especially when he was not present. After the death of the Prophet, this culture of criticism continued among them, and various criticisms were made towards understanding both the Qur'an and the Sunnah and the implementation of the hadiths. It is possible to see the first examples of criticism in the field of fiqh in the attitude of the Companions. As a matter of fact, at the end of the Battle of the Trench (Ghazwat al-Khandaq), our Prophet said, "No one should perform the afternoon prayer (Salaat al-'Asr) before reaching the land of Bani Qurayza!" and the Companions understood his order differently. Some of them performed their prayers when the time of the prayer entered, saying that the Prophet said this so that we could arrive quickly, and some performed their prayers in the homeland of Ben-i Qurayza, interpreting the word as literal meaning (zâhir). Then this situation was presented to the Prophet and he confirmed what both sides did.

The fact that the Companions had different views affected the 'Successors' (Tabi'un) who took their scientific knowledge from them, and different views continued to increase in the period of 'Successors'. Criticisms were made verbally in the period of 'Successors', and these criticisms later paved the way for the emergence of schools such as Ahl al-Hadith and Ahl al-Ray. The culture of opposition (al-khilaf), criticism and rejection started to turn into a literature with the beginning of the codification of Islamic sciences during the period of mujtahid imams. The disagreements and criticisms among fiqh scholars were generally met in a scientific framework and with maturity, and the criticism and objections they made about each other for the emergence of the right thing were not seen as bad. According to Ibn Hajar al-Haitamî (d. 974/1567), scholars' criticism of each other, making their mistakes and objections are not meant to humiliate or denigrate each other. It is only for the truth to be revealed. The criticisms made in the field of fiqh took place among different

sects, as well as among the followers of a sect. The "old-new" differences between the views of Imam Shafii (d. 204/820) in the Shafii sect and the issues that Imam Shafii did not mention, and the issues that the scholars who made ijihad discussed within the framework of the sect expanded the field of disagreement and criticism. The areas of dispute were first in the Irâkiyyûn-Horâsâniyyûn tariqs, then in Râfiî (d. 623/1226) and Nawawî (d. 676/1277), and then in Ibn Hajar al-Haitamî (d. 974/1567) and Shamsuddin al-Ramlî (d. 1004/1596) showed itself clearly.

There are a good example of the culture of criticism, emerging from this scientific accumulation and scientific tradition was experienced between Imam al-Haramayn al-Juwaynî (d. 478/1085) and his teacher Ebü'l-Kasım al-Fûrânî. (d. 461/1068). Fûrânî, who is a scholar of usul and furu, is also known for his traditionalist (muhadith) personality. He is one of the representatives of the ashabu'l-hadith school in Merv. Fûrânî's works have an important place in the Shafii madhhab. Later sect scholars cared about these works and made studies on them. His easy and comprehensible handling of fiqh issues in his work titled *al-İbâne 'an fûrû'i'd-diyâne*, and his writing in a different order from previous works, has been instrumental in the use of people and thus the spread of the Shafii madhhab. In addition, it is important that Fûrânî works on the vujûh and akwâl in his work and tries to indicate what is essential to fatwa. It is stated that the first person to choose the truth between akwâl and wujuh was Fûrânî.

The opinions of Imam'l-Haramayn al-Juwayni, who was accepted as an imam in the field of fur'u, usul and khilaf in the Shafii sect and wrote outstanding works in these fields were accepted as valid. His most important work in the field of fiqh is *Nihâyetü'l-Matlab fi Dirâyeti'l-Mezheb*. Al-Juwaynî, who participated in the circle of Fûrânî at a young age and became prominent among his students, criticized some of the views of his teacher in his work titled *Nihâyetü'l-Matlab* on Shafii fiqh. These anonymous criticisms attracted the attention of many scholars of fiqh and biography. Considering the relationship of his student, al-Juwayni, with Fûrânî who was known as having of many students, it can be seen that this relationship are very different than others. This is evident from the fact that al-Juwayni showed an interest in the views of Fûrânî in his work named *Nihâyetü'l-Matlab*, when trying to explain a religious issue or when trying to put forward an aspect in the sect.

Al-Juwaynî uses the following expressions on some issues: "some writers", "some classifications (books)", "this man" and "some whose transmissions are not accepted". In our research, the person whom he criticized without a name with different expressions, but also expressed his contentment without a name with the expression "May Allah be pleased with him" is his teacher, Fûrânî. This is an indication that our scholars do not act out of rhetorical feelings, and that they act by giving the owner the right to the views they deem right within the framework of scientific morality. Al-Juwaynî's criticism of some of his teacher's opinions anonymously is an example of a student's respect for his teacher. For, the scientific morality in the religion of Islam prompts them to adopt this attitude.